

Kispál Dániel: Modernség, mítosz, karnevál. (Folytonos identitáskeresés és az identitás hiánya - 365 napnyi karnevál az Ulyssesben)

James Joyce Ulysses című alkotása körül számos vita alakult ki már a korabeli (század eleji) kritikákban. Azóta sok idő telt el, majd' száz év, és a Joyce-recepciót máig sem lehet letisztultnak nevezni, egy azonban bizonyos: az Ulysses a világirodalmi kánon szerves részét képezi és megkerülhetetlen paradigmaként feszül az 1920-as évek irodalmi tengelyében. Dolgozatom gerincét az identitás kérdésköre adja, azonban e fő sodorvonal mellett kitérek a modern regény, azon belül a Joyce-mű alkotástechnikai újításaira, a mítosz szerepeltetésének fontosságára a modernben, részletesebben pedig a karnevált mint identitásképző/"identitásromboló" kategóriát vizsgálom, Bahtyinra alapozva.

A 20. század első felében születik meg az új regény, amelynek a 18-19. századi regényhez képesti különbségét Virginia Woolf a következő mondatban fogalmazza meg: „a hangsúly másutt van, mint a régi regényben” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582). Az irodalomra az egyik legkiemelkedőbb hatással talán Bergson időfilozófiája van, aki két részre bontja az időt: objektív és szubjektív időre. Objektív idő alatt érti azt a lineáris folyású történeteszálát, amely végigkíséri az emberi életet, mérhető, megfigyelhető történések alkotják. Ezzel szemben a szubjektív idő egyfajta belső időként fogható fel, ahogy az emberben leképződnek a megélt események,

történések, ahogy agyának asszociatív működésén keresztül megszűrve jelennek meg azok.

A másik jelentős hatás a pszichoanalízis felől éri az irodalmat. Sigmund Freud munkássága nyomán megnövekszik a tudatalatti szerepe az irodalmi alkotásokban (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582), azonban más változásokat is előidéz, melyek a tematikára, az olvasói attitűdre vannak nagy hatással. Gondolok itt elsősorban a szerelemfelfogás megváltozására. Míg a 19. századi művészet az alkotásokban egy idealizált szerelmi képet jelenített meg, addig a 20. századi (freudi hatásra) a végtelenségig elemez, mindent a gyermekkori szexuális elfojtódásra vezet vissza, és pont ennek a nyers szexualitásnak a megjelenése bomlasztja meg a romantikus szerelmi kép egységét.

Mindezek együtt idézik elő a narratíva lényegi változását, a belső monológ, valamint a tudatfolyam megjelenését. Az addigi értelemben vett fabuláris váz más irányt vesz, történések, cselekedetek helyett az ember fejében, érzelmvilágában lezajló folyamatok kerülnek fókuszba (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582). A hagyományos író/alkotó-befogadó kapcsolat meggyengül, találni kell tehát egy olyan valamit, ami ezt a gyenge koherenciát fenntartja; így jut nagy szerephez a mítosz. Ettől a közös ismeretelméleti érintkezési ponttól várnak valamilyen szintű megoldást, azonban ez gyengének mutatkozik, s éppen a Joyce-i életmű „példázza legjobban az író elidegenedését” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:582). A regény tulajdonképpen egy paradoxon, gyökere pedig éppen fő mondanivalója, mégpedig az, hogy a modern

világban nincsen hősiesség, egymásra találás, megnyugtató kibontakozás (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:584)

Joyce művészetszemlélete sajátos képet tár elénk. Szerinte ahhoz, hogy valaki vérbeli művésszé váljon (művészet mint életforma), szakítania kell azokkal a társadalmi konvenció által nyújtott kategóriákkal, amelyek az identitásépítés szempontjából lényeges tényezők. A legfontosabb ilyen kategóriák például a család, a nemzet és a vallás (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972: 583). Az ezekkel való szakítás ebben az esetben magával hozná az identitás válságát. Ha az identitáson valamiféle rés keletkezik, akkor azt sürgősen pótolni kell valamivel; az embert ilyenkor teljes üresség, valaminek a hiánya, a létezés relativitásának érzete keríti hatalmába. Egy ideig lehet helyettesíteni a régit pótlékokkal, azonban ez hosszú távon nem működik. A művészetbe való menekülés az egyszerű ember számára nem hoz megnyugvást, mivel a művészet (mint a különféle eszmeáramlatok közül például a liberalizmus) nem kínál fel olyan szilárd alapokat, amelyek mentén lehet tovább építkezni. Olyan szabadság szakad a nyakukba, amely a perspektívák végtelenségét kínálja, a leggyakrabban viszont az esik meg, hogy a szubjektum mindvégig vergődik a lehetőségek áradatában, csak keres és keres, de az identitás válságban marad.

Nincs ez másképp az Ulyssesben sem, mindenki keres valamit, amivel pótolhatja az identitásán keletkezett rést. Leopold Bloom egy fiút keres, hogy az apai szerep segítsen rajta, Stephen Dedalus egy apát keres, hogy valamiféle felülről való, kapcsolati szinten működő igazgatás, terelgetés a megfelelő mederbe irányítsa, Molly Bloom pedig valójában a „régiférjet” szeretné visszacapni, melyet a záró fejezet

monológiában említ meg. Mindeközben a társadalom peremére sodródnak, elidegenednek a valóságtól, hovatarozás nélkül formálják határozatlan vagy határozott, de nem hangsúlyosan kifejezett véleményüket. Mivel azonban (az Odüsszeia-párhuzamtól eltekintve) teljesen átlagos figurákként illeszkednek bele egy teljesen átlagos kontextusba, univerzálisan terjesztik ki pozíciójukat környezetükre, ilyen értelemben pedig minden ember a semmiben sodródik, esetleges. Itt megjelenik Joyce felfogása a felülről megszabott identitásról (értve ezalatt vallást, politikai beállítottságot stb., amelyek már a szabad emberi választás folyamatának tényezői; a családi szocializáció különböző fázisait nem sorolom ide), amelyet nem tart elfogadhatónak: „Nagy arcátlanság lenne részemről, ha azt gondolnám, hogy meg tudom mondani a világnak, miben higgyen” (EGRI, 1967:124). Politikai meggyőződésében is ez az ingatag elv kerül előtérbe: „Politikai meggyőződésem röviden kifejezhető: a monarchiák, akár alkotmányosak, akár nem, undorítanak. A királyok kóklerek. A köztársaság olyan papucs, amelyet mindenki a lábára húzhat. A földi hatalomnak, hál’ Istennek, vége. Mi maradt még? Reménykedjünk az isteni jogtól származó monarchiában” (EGRI, 1967:125)

A folytatás előtt tisztáznunk kell a modern ember identitásproblémájának okait, melyek közül a legfontosabb éppen az identitás meglétének lényegisége, annak görcsös őrizgetése. Az alteritást és a koramodernt összekötötte a világ egységben való látása. Az alteritás ezt az egységet a transzcendens alá rendelte, míg a koramodern a ráció felől közelített. A felvilágosodás eszméinek meg nem valósulása miatt az emberekben eluralkodott a csalódottság, erre pedig a művészet kétféleképpen

válaszolt. Az egyik volt a realizmus, amely azt hirdette, hogy a ráció segítségével még pontosabban fel kell tárni a valóságot. A másik a romantika, amely hátat fordít a rációnak, helyette az irracionális világába menekül. A 19-20. század fordulóján a modernitás leválja a koramodernt. A modernizmus vezérelve továbbra is a ráció, jelentős különbség, hogy elvész a világ egészben látásának képessége, azonban megmarad a rációval való felfejthetőség lehetősége. A világ parcializálódik, részekre szakad. Egyetlen lényegi, végső pont van, amely bizonyosságként áll az ember előtt, ez a pont pedig nem más, mint az individuum. Megjelenik a kaotikusság, a zűrzavar tudata, az individuum magányos, kiszolgáltatott. A darabokra hullott világban csak önmagában lehet biztos, önmagához fordulhat. Éppen ezért fontos kiemelkedően, s meglétének a hiánya, darabossága (úgy gondolom, hogy a Joyce-regényben ez megjelenik, amely paradigmaváltó jellegét ilyen formában is bizonyítja) vezet majd el az abszurd és a groteszk által a posztmodernhez.

Az Ulysses szereplői magányosak, ugyanakkor kapcsolatba kerülnek másokkal. „A kapcsolat teremtése valamiféle rítus, leginkább kocsmai ivás formájában történik, de a főhős mindig magányosan iszik, a többiektől elvonulva, ami arra utal, hogy a közösségben is, ahová tartoznia kellene, magányos marad” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972:584).

Itt jutunk el arra a pontra, hogy bevezessük a középkori értelemben vett karnevál terminusát. Az alteritás emberének sok esetben egyszerűbb dolga volt, mint a modern embernek. Nem kellett megküzdnie az esetlegesség, a világba való belevettség, valamint a választási lehetőségek végtelensége által okozott problémákkal.

Beleszületett egy családba, amely kötődött valamilyen tradícióhoz (gondolok itt elsősorban a foglalkozásokra, mesterségekre), volt tehát valamiféle előre megszabott ösvény számára, többnyire ezen ment végig. Tudta, hogy az élet valahonnan indul és valahová tart, célja van. Identitását az egyház dogmái szabták meg, valamint annak a régióknak a konvenciói, normái, ahová született. Volt azonban egy szimbolikus nap, a karnevál napja, amikor ezek a normák felborultak, amikor az egyházi dogmák, a munka és a lelki sík helyett, a felszabadulás, valamint a testiség került a centrumba. „A vidámság a polgári és mindennapi ceremóniákat és szertartásokat is áthatotta [...]. A világnak, az embernek és az emberi viszonyoknak egy teljesen más, hangsúlyozottan nem hivatalos, egyházon és államon kívüli aspektusát mutatták fel; a hivatalos világ pándanjaként építettek fel egy másik világot, egy másik életet, amelyben valamilyen mértékben minden középkori ember részt vett, s amelyben bizonyos ideig mindannyian éltek” (BAHTYIN, 1976:305-304).

Mindezek itt fölvetnek olyan problémákat, amelyek majd a modern világ egy-egy aspektusát is képzik. A középkor emberének a nyakába szakadt egy olyan nap, amikor az égi szféra a földi szintjére ereszkedett, s amikor a szabadság jóval bővebb volt az eddigieknél. Úgy gondolom, hogy ezen a napon teremtődött meg a legnagyobb lehetőség arra, hogy a determinált identitás mellé bekerüljenek olyan rétegek is, amelyek bekerülésében már a szabad akarat játszik közre. Ilyen értelemben pedig a karnevál napja értelmezhető a szabad akarat identitáskeresésének legfőbb momentumaként, valamint a determinált identitás válságaként. Ezen az egy napon az identitás veszített szilárdságából, valamint egy szilárd dogmatikus rendből átkerült egy

szabadabb világba, így olykor azzal szembesült, hogy döntéseit magának a szubjektumnak, az énnak kell meghoznia, mindenféle külső hatalom befolyása nélkül.

Erre a karneváli napra játszik rá, a Joyce-regény, amelyben „a cselekmény 1904. június 16-ának reggelén egy Dublin környéki erődítménytoronyban indul” (LUTTER, 1959:39). Teljesen átlagos nap ez, s éppen ezért válik problémává. Mivel semmi történés nincsen kitüntetett pozícióban, ezzel jelezve van a befogadó felé, hogy az év többi napja is pontosan így telik; tehát minden nap, vele együtt pedig minden történés a karnevál kategóriájának rendelődik alá. Gondoljunk csak bele, mi történt volna a középkorban, ha egy nap helyett, 365 nap jutott volna Dionüszosznak (Nietzsche). Ami pedig a legfontosabb: mi történt volna az identitással? Mintha csak azok a lehetséges válaszok manifesztálnának a 20. század elején, melyeket ezek a kérdések hívnak elő bennünk: 365 nap, amikor én döntök, ugyanakkor 365 nap, amikor az én bomlásban van, stabil identitás helyett csupán labilitásról beszélhetünk.

Bloomnak ugyan mindenről van egyfajta karakteres véleménye, azonban ezt ritkán nyilvánítja ki határozottan, inkább csak morzsákat szór el belőle. Jelentheti ez azt, hogy nézeteinek semmiféle olyan fundamentuma nincsen, amelyet minden habozás nélkül vállalna fel. Bloom nem akar hatni a többi emberre, nem akarja bennük tudatosítani saját elgondolásait; egy labilis diszkurzusmodell ez, amelyet visszavetíthetünk az írói identitás stabilitásának hiányára is. Hogyan alkothatott volna egy szilárd identitású hőst Joyce ebben a korszakban, miközben mindez neki sem volt meg? Hogyan határozhatna meg embereket, hogyan nyilváníthatna szilárd véleményt a félzsídó, komplexusos, világba vetett, éppen ezért teljesen esetleges Bloom? Sehogy.

A művet Molly Bloom hosszú tudatfolyama zárja, melynek végén az utolsó szó a kétértelmű „igen” (SZENCZI-SZOBOTKA-KATONA, 1972: 585), amely azt sugallja, hogy az identitás válságban marad.

Irodalomjegyzék

Szenczi Miklós– Szobotka Tibor– Katona Anna (szerk.) 1972. *Az angol irodalom története*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Egri Péter 1967. *James Joyce és Thomas Mann. Dekadencia és modernség*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Bahtyin, Mihail Mihajlovics 1976. A népi nevetéskultúra és a groteszk. In: *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó. Budapest.

Lutter Tibor 1959. *James Joyce*. Gondolat Kiadó. Budapest.

James Joyce 1998. *Ulysses*. Európa Könyvkiadó. Budapest.